

ЗАКАРПАТСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ СТАРОВИНИ. 2

Анотація. У статті розглядаються закарпатські діалектизми, успадковані переважно від праслов'янської мови і відсутні в багатьох українських діалектах та в літературній мові чи вживані в останній рідко або як архаїзми.

Ключові слова: закарпатський діалектизм, українська мова, праслов'янський, лексика, семантика, етимологія.

Summary. The article under consideration analyses Transcarpathian dialecticisms, inherited mostly from the pre-Slavonic language. These words are either absent in many Ukrainian dialects and literary language or are used in the latter very seldom, or in the capacity of archaisms.

Kew words: Transcarpathian dialecticisms, the Ukrainian language, pre-Slavonic, semantics, etymology.

Давно помічено, що старожитні говірки можуть зберегти чимало архаїчних рис, відсутніх у літературній мові, але важливих для відтворення мовної старовини. До таких говірок належить закарпатська говірка села Сокирниця Хустського району, яка знаходиться в ядрі марамороської говіркової групи, а остання вважається найдавнішою в закарпатському діалекті. У названій говірці налічується кілька сотень архаїчних лексичних елементів, які сягають нерідко праїндоевропейського, часто праслов'янського чи дещо пізнішого, та все ж дуже давнього періоду. Дослідження їх становить науковий інтерес як для україністики, так і для славістики.

Ця стаття є продовженням нашої однойменної розвідки, опублікованої в «Науковому віснику Ужгородського університету» (Ужгород, 2008. – Вип. 19. – С. 24–31).

Далі подаємо нариси про наступну частину закарпатських діалектизмів.

Гавйаз(с), зу, ч., бот. 'живокіст лікарський (Symphytum officinale)': *Зломлену руку вад' нѡгу, абы с'а май скоро зросла, та купайут у зваренуму в мо'ло'ц'і гавйаз'і* [ССк.: 43]. Ця назва вживається і в інших закарпатських говірках: *гавяз* [Бевка: 45; Керча, I: 155], *гавязь* id. [Поп: 51]; пор. бойк., гуцул. *гав'яз(ь)*, *гав'ез*, бук. *гавис*, поділ. *гав'язь* id., степ., слобож. *гав'яз(ь)* 'чорнокорінь лікарський (Synoglossum officinale)' [Кобів: 151, 397], а також рос. діал. *гавяз (гавяс)* id., ст.пол. *hawis* id. (< укр.), чес. *gavez* 'рослина Adenostyles' (подібна до живокосту і чорнокореня – І.С.), болг. діал. *гавяз, гавъз* 'чорнокорінь', серб., хорв. *gavez* 'живокіст', словн. *gavez* 'чорнокорінь'. Прасл. **gavezь* id. (первинно 'воловий язик'), утворене від **gav-* (**goveđo* 'худоба') і **jez-* (**jezyk* 'язик') за подібністю листка рослини до язика великої рога-тої худоби [Rud., I: 523; ЕСУМ, I: 447–448; Machek: 236–237; Sław., I: 261–262; БЕР, I: 221]. Варіант *гавязь* утворений від *гавяз* за допомогою суф. *-jъ*.

Гадати, дайу, гадаш (дайеш), недок. 1) 'думати, гадати', 2) за ким 'турбуватися': *Она н'іч не" гадат за с'воим чулу'віком* [ССк.: 43].

Очевидно, значення 'турбуватися, піклуватися' дієслова *гадати* дуже давнє; пор. укр. діал. *гада, гадка* 'дума, горе, мысль; забота'. «А я собі ни гадки». А я нимало не забочусь [Б.-Н.: 92]. У закарп. марамороських говірках сер. XVI ст. дієслово *гадати*, крім значень 'думати', 'мати намір', означало також 'турбуватися'; пор.: д'бля слова Божого не гадайте ни соромомъ, ни кваромъ, ни смертю, ушитько притерпѣмъ д'бля Христа; не гадают за другимъ свѣтомъ лише бы имати што исти и пити [Дэжѣ-1: 58]. Значення 'турбуватися' дієслова *гадати* в інших слов'янських мовах не збереглося, але про те, що воно дуже давнє, свідчить наявність його і в латвійського дієслова *gādāt* [Sław., I: 247; ЕСУМ, I: 449]. Імовірно, це значення сягає не тільки праслов'янського періоду, але й ще давнішої доби. Ми пристаємо до думки тих учених, які погоджуючись з не цілком ясною етимологією прасл. **gadati* 'думати; домислювати; здогадуватися; ворожити', 'турбуватися', пов'язують його з прасл. **goditi* 'догоджати', в якому вбачають індоєвропейський корінь **ghend-*, **ghed-* 'хапати; розуміти; схоплювати' [ЭССЯ, IV: 6; Черн., I: 175–176]; пор. споріднене укр. діал. *угажати, угодити* 'догоджати' [ССк.: 364]. Сюди, вважаємо, як етимологічно споріднене належить і вживане в нашій говірці дієслово *гадковати* 'берегти, бути уважним', *гадковатися* 'остерігатися' [іб.: 44]; див. ще зах. укр. *гадкувати* 'міркувати, роздумувати' [СУМ, II: 11].

Ганути, ну, неш, недок, рідк. 'угадувати': *Кул'ко будеш ганути, угани вже*; похідне **ганка** 'що-небудь неймовірне' [ССк.: 45]. Лексема *ганути* наявна і в [1883, Чопей: 51; Керча, I: 158]. Закарп. *ганути* 'метикувати, здогадуватися' потрапило до [Гр., I: 271] і, за нашими даними, в інших джерелах української мови не відоме; пор. рос. діал. (рязан.) *ганать* 'гадати, ворожити', 'здогадуватися', *заганать, загануть* 'загадати' [СРНГ, VI: 135; IX: 354], ст.рос. *ганати* 'гадати' [Срез., I: 509], ст. серб., хорв. *ganati* 'говорити', 'гадати, загадувати', діал. *ganat* 'говорити', словн. *ganati* 'гадати', ст.сл. **гананик** 'гадання, загадка'; пор. ще серб., хорв. *zagonetka* 'загадка', словн.

ganalica id. Прасл. **ganati* вважають спорідненим з **gadati* [ЭССЯ, VI: 99–100; Skok, I: 550–551], правда, М.Фасмер сумнівається в цьому [Фасм., I: 391]; див. ще [ЕСУМ, I: 458].

Гашник, а, ч., *заст.* ‘шнурок, яким зав’язували в поясі підштаники домашнього виробництва, очкур’: *Гашником с’а заїзозовали там’и* [ССк.: 46]. У сучасних українських говірках це слово літературою відзначається, крім закарпатських (див. ще *гачник* id. в [1883, Чопей: 51 (також *гашник*); КСУ: 23; Бевка: 46; Н.,Т.: 83 (*гачник* ‘пояс с вишивкою для штанов’); Керча, I: 160; Поп: 52]), також у бойківських (*гачник* ‘очкур’ [Он., I: 163]; див. ще [Stud.: 132]), гуцульських (*hásznyk* [Jan.: 66], *гачник* [ГГ: 44; П.,Г.: 34]), буковинських (*гашник* id. [СБГ: 69]) говірках. У західнополіських цій назві відповідає, можливо, споріднене *гачкур* id. [Арк., I: 87]. Незважаючи на те, що в українській мові назва *гашник* (< *гачник*) ‘очкур’ дуже давня, про що свідчить наведений нижче матеріал з інших слов’янських мов, українська писемність починає фіксувати її тільки з 2-ої пол. XIX ст.; пор. *гачник* id. [Жел.: 138]. У [Гр., I: 277] *гачнік* id. подається чомусь із наголосом на другому складі, з локалізацією в закарпатських говірках, але без вказівки на джерело. Відповідники цієї назви майже з тим самим значенням (‘шнурок чи пояс, яким стягують штани, калсьони для підтримання їх’) наявні в усіх слов’янських мовах; пор. рос. діал. (арханг.) *гасник*, *гашник* [Подв.: 30], біл. діал. (вітеб.) *гашнік*, ст. пол. (1437 р.) *gacznik*, ст. чес., слвц. *hačnik* [MES: 153], болг. *гашник*, *гачник*, *гашник* [Геров, I: 211], мак. *гакник*, *гашник*, серб., хорв. *gacnik*, *gatnik*, слвн. *gačnik*. Прасл. **gačьnikъ* < **gatьnikъ* id. утворене за допомогою суф. *-ikъ* від прикметника **gatьnъ* ‘який стосується штанів’. Останній у свою чергу є дериватом іменника **gačě* < **gatě*, двоїна (одн. **gatja*) ‘штани’ ЕСУМ, I: 483–484; ЭССЯ, VI: 106–108; Фасм., I: 397–398; ЭСБМ, III: 73; Sław., I: 245–246; MES: 153; БЕР, I: 233–234; Skok, I: 542].

Цікаво відзначити, що в нашій говірці при збереженні похідної назви *гашник* повністю втрачена непохідна *гачі*, замість останньої з тим самим значенням вживається мадяризм *tám’i* (< угор. *gatyá* id. < прасл. **gatja* id.). Така ситуація зберігається в більшості закарпатських марамороських говірок (весь Тячівський, більша частина Хустського, півд.-сх. частина Міжгірського районів) [Лиз.: к. 187]. У верховинській говірці села Торунь Міжгірського району такий самий стан, але тут наявний топонім *гачі*, pl.t. [Н.,Т.: 83]. Очевидно, ще не так давно на цій території функціонував і апелятив *гачі* ‘штани’, витіснений згодом мадяризмом *tám’i* id. Доказом цього є наявність *гачі* ‘штани’ в сусідніх гуцульських говірках Рахівського району та в інших говірках Гуцульщини [Лиз.: к. 187; ГГ: 44; П.,Г.: 33].

Генто, присл. ‘недавно’: *Генто былам у Хус’ц’и* [ССк.: 46]. Крім нашої говірки, ця лексема відома також на крайньому заході закарпатського

говору – в ужанській говірці села Убля в Словаччині (*гэнтю* id. [КСУ: 23]) та інших закарпатських говірках (*гэнтю* ‘недавно’ [Керча, I: 162]), а також півн.лемк. (*ген-то* ‘позавчора’ [ВхГЛ: 403]), у ряді бойківських (*гэнтю*, *гь’нтю*, *гінтю* зі значеннями ‘учора’, ‘колись давніш’, ‘позавчора’, ‘кілька днів тому’ [Он., I: 166]), волинських (*гэнтю* ‘кілька днів тому’ [Stud.: 132]). *Гэнтю* ‘колись, давно’ Я.Головацький записав у лемківських, надсянських, бойківських говірках ще в 50-і роки XIX ст. [Гол.: 475]; пор. також у закарпатських говірках *гентю* ‘недавно’ [1883, Чопей: 52]. *Гентю* – складне слово, утворене з прислівника *ген* (*гин*) (див. нижче *гінде*) і частки займенникового походження *то* < прасл. **to* ‘те’ [ЕСУМ, I: 495].

Гыбнути, *гыбну*, *гыбнеш*, *недок.* ‘гинути’: *Шчос’ гыбне худоба в се’л’и*; **гыблый**, а, е ‘здохлий’: *Давно в се’л’и быв тем’етув, де загр’ібали гыблу скотину* [ССк.: 47]; **гыбіл’**, бели, ж. ‘загибель’. Слово *гыбнути* id. відоме і в інших закарпатських говірках (*гыбнути* [1883, Чопей: 62; Керча, I: 188], *гыбнути* id. [Поп: 52]), а також у лемківських (*гыбнути* ‘пропадати, гинути’ [Пиртей: 46]), бойківських (*гыбнути* лише про худобу ‘гинути, здихати’ [Он., I: 167]), гуцульських (*гыбнути* ‘гинути’ [П.,Г.: 34]). У пам’ятках староукраїнської писемності фіксується, починаючи з киеворуського періоду; пор. *гыбнути* ‘гинути’ [сер. XI, Срез., I: 618], *гыбноути* ‘гинути, занепадати’ [1456, ССМ, I: 270]; пор. ще рос. *гыбнуть*, ст. рос. *гыбнути* ‘гинути’ [XIV, СДРЯ, II: 413], біл. *гібэць* ‘нидіти’, ст. біл. *гыбнути* ‘гинути’ [1456, ГСБМ, VI: 279], ст. пол. *gibnąć* ‘пропадати, гинути’, чес. (рідк.) *hýbnouti* ‘поворухнути’, болг. *гыбнѣ* ‘гинути’ [Геров, I: 262], серб., хорв. *gibnuti*, ст. сл. **гывноути** id. Прасл. **gybnŭti* id. внаслідок спрощення приголосних *bn* > *n* дало **gynŭti* id. [ЭСРЯ, IV: 67], яке має продовження в усіх слов’янських мовах (укр. літ. *гинути* id.). Більшість етимологів вважає, що прасл. **gynŭti* < **gybnŭti* етимологічно споріднене з **gybati*, **gybēti* ‘гинути’, ‘гнути’, продовження яких наявні в більшості слов’янських мов; пор. укр. діал. з Переяславщини *гібіти* ‘хворіти’ [Гр., I: 281], ‘страждати’ [СУМ, II: 59] < прасл. **gybēti*, укр. поліс. *гібат* ‘коров’яку ‘місити тісто для коровай’ [Никончук: 81] < прасл. **gybati*, укр. літ. похідне *загібати*, *загіннути*, рідк. *загібнути* ‘умирати, гинути’ [СУМ, III: 75]. Причому, як уважав Ф.Славський, первинним значенням дієслів **gynŭti*, **gybnŭti* було ‘згинатися, схилитися від слабості, старості’, на основі якого виникло вторинне ‘гинути’ [Sław., I: 280]; див. ще [ЕСУМ, I: 503–504; Фасм., I: 404; Черн., I: 186–187; ЭСРЯ, IV: 67; КЭС: 103; MES: 193; БЕР, I: 239–240; Skok, I: 576–577; ЭССЯ, VII: 216–219; Корецьк.: 126]. Отже, укр. діал. *ги(ы)бнути*, що зараз має в українських діалектах незначну територію поширення, є давнішим, ніж загальнонародне *гинути*, проте раніше *гыбнути* було значно поширенішим, ніж у наш час.; пор. укр. діал. *гыбнути* ‘гинути’ в ілюст-

раціях з творів П.Грабовського і М.Стельмаха в [СУМ, II: 59]; див. ще *гйбнути* ід. у [Жел.: 140] з покликанням на київське фольклорне видання 1864 р.

Ги(і), спол. 1) 'як, наче': *Так му добре, ги голóму в тирн'у*; 2) 'ніж, аніж': *Дома л'інше, ги в гóс'ц'ох* [ССк.: 47]. Цей сполучник поширений і в інших закарпатських говірках (*ги* ід. [1883, Чопей: 52; Семен.: 223; Керча, I: 163; Поп: 52]). Уперше в цих, а також галицьких говірках записав *ги, гій* ід. Я.Головацький [Гол.: 476]. З покликанням на видану Головацьким 1878 р. збірку «Народные песни галицкой и угорской Руси» подається цей сполучник і в [Гр., I: 281]; пор. ще бойк., гуцул. *гі* ід. [Он., I: 170; ГГ: 45], наддністр. *ги* 'як' [Шило: 95]. Походження *ги* (*ge, gi*) остаточно не з'ясоване. Чеські мовознавці В.Шаур і Ф.Копечний висунули дві версії. Згідно з однією, походить від **kog(ь)dy* (> *kohdy* > *hdy* > *hy*). За іншою, *ги* постало від вигука *e* з протезою *h*; потім *he* > *hi* (*hy*) [ESSJ, II: 205]. Більш прийнятною нам видається точка зору авторів ЕСУМ, які, припускаючи етимологічну спорідненість сполучника *ги* (*gi, ge*) з іншим діалектним сполучником *гей* у тому самому значенні, форму *ge* ототожнюють етимологічно із указівною діалектною часткою *ge*, а значення сполучника *ge* 'як, ніби' виводять від значення 'так'; пор. аналогічно укр. *ege*, діал. *гей* зі значеннями 'так' (пор. словацьку стверджувальну частку *hej* 'так') і 'ніби, мов, як'; *ги* (*gi, ge*) припускається результатом стягнення форми *гей* (< *ge i*) [ЕСУМ, I: 490].

За допомогою сполучника *ги(і)* утворилося кілька давніх похідних слів: *ги(і)бы, ги(і)коли, ги(і)куй*.

Ги(і)бы, спол. 'ніби, (не)мовби, (не)наче': *Так годы пруйшли, гибы прутом махнув. Так ми кажеш гйбы м ти не родина* [ССк.: 47]. *Гибы* ід. відоме і в інших закарпатських говірках [1883, Семен.: 223; Керча, I: 163; Поп: 52]; пор. ще галиц. *гйби* [Stud.: 132], *гйби (гэйби)* [Шило: 91], зах. поліс. *гэби* ід. [Арк., I: 87]. Очевидно, цей сполучник має ширшу територію використання в українських говорах, зокрема знаний також у бойківських, подільських та, можливо, ще деяких, пор. *гэйби* ід. як діалектне в [СУМ, II: 46] з ілюстраціями з творів І.Франка та М.Стельмаха. *Ги(і)би(ы), гэйби* утворене від *ge(u,i)* (див. вище *ги(і)*) та частки *би(ы)*, що є залишком аориста дієслова *быти* 'бути'.

Ги(і)коли, спол. 'те саме, що **ги(і)бы** (див. вище)': *Ото было таке, ги(і)коли вóвк*. Утворення від сполучника *ge(u,i)* (див. вище *ги(ы)*) та прислівника *коли*.

Ги(і)колибы, спол. 'те саме, що **ги(і)бы** (див. вище)': *Такый д'ит'вак ро'зумный, ги(і)колибы му двац'ит' году*. Складне утворення від сполучника *ги(і)коли* (див. вище) і частки *бы*.

Ги(і)куй, спол. 'те саме, що **ги(і)**' (див. вище): *Ан'ц'а май добра, ги(і)куй Мар'іка* [ССк.: 47]. Цей сполучник відомий і в інших закарпатських говірках (*гикой* ід. [Керча, I: 163; Поп: 52]). Скла-

дається із сполучника *ги(e,i)* (див. вище *ги(і)*) та *куй* < *коє* – займенника сер. роду одн., який у процесі розвитку скоротився в *кой* (чол. рід одн. *кый* 'який' < прасл. **кѣь* ід.: *Кый ти бѣда?..* [ССк.: 142]), утвореного від питального займенника **кѣ* 'який', 'хто' індоєвропейського походження та займенника **ьь*, у сер. роді **ье*; пор. рос. *коє-где*; див. [ЕСУМ, II: 43–432, 502; Фасм., II: 276, 280; MES: 313; БЕР, II: 527–528; Skok, II: 110–112; ESSJ, II: 298–302, 389–391; 393–395; ЭСРЯ, XIII: 176–177].

Гинде, присл. 'он там, отам': *Гинде йде вуйко* [ССк.: 46]. Уживається і в інших закарпатських говірках [Поп: 52]. *Гинде* – фонетичний варіант слова *гінде*, котре відоме з тим самим значенням у гуцульських (*гінде* [ГГ: 44], *hінде* [Jan.: 68]), буковинських (*гінде*, *гонди*, *гінди* [СБГ: 69–70]), наддністрянських (*гінде* [Шило: 90]), західнополіських (*гэде, гінде* [Арк., I: 87]; див. ще [СУМ, II: 49]), середньо- та східнополіських (*гендо* [Лис.: 54]) говірок. Із вказівкою на локалізацію в південно-західному наріччі слово *гінде* ід. наявне в [Жел.: 139] та [Гр., I: 279], а також *гендека, гендеки* ід. у закарпатських говірках [1883, Чопей: 52]. У говірках південно-східного наріччя цієї назви поки що не виявлено. *Гінде*, очевидно, як і наступні прислівники та займенники на *гин-* (*ген-*), давне утворення на українському мовному ґрунті від прислівників *ген* (< прасл. **hęnъ* 'там, далеко') і *де* (< прасл. **kъde* 'де'). У свою чергу **hęnъ* – теж складне слово, в якому *h* – протеза, *e* – вказівна частка займенникового походження, як у рос. *э-тот*, біл. *эты* 'цей' (з протезою *э*), і *нъ* – займенникова основа, збережена, напр., у слові *він* (< *оnъ*), рос. діал. *ентот* 'цей', 'той' (див. нижче *гин'тот*), серб. *ено* 'ось, ось там'. Друга частина **kъde* – теж композит, утворений із питального займенника **кѣ* (пор. укр. діал. *кый* < **кѣь*) і частки або суфікса *-де* (< **dhe*), що має індоєвропейське походження [ЕСУМ, I: 493–494; II: 19; Slaw., I: 414–415; MES: 165; ESSJ, II: 204; Skok, I: 491].

Гинс'ак, присл. 'отак': *Роби гинс'ак, йак ти вказуй* [ССк.: 46]. Складне утворення з прислівника *гин* (< *ген*) (див. вище *гінде*) і прислівника займенникового походження *с'ак*, який у свою чергу утворений за допомогою форманта *-к-* від займенника **сь* 'цей', як прислівник *так* від **ть* 'той'. Хоча *с'ак* має точні відповідники в ряді слов'янських мов (рос., біл. *сяк*, пол. *siak*, болг. діал. *sak* і *saká* ід. [ESSJ, II: 609–610] і, без сумніву, є давнім словом, проте, всупереч [ЕСУМ, V: 496], виникло після розпаду праслов'янської мови, бо інакше в ній звукосполучення *sj* дало б *š* [Фасм., III: 826].

Гинс'акый, а, е, вказ. займ. 'отакий': *Гинс'акый ц'віт ми с'а май л'убит, ги гинтакый* [ССк.: 46]. Друга частина цього займенника *с'акый* утворена від нечленної форми *с'акъ* 'такий'.

Гинсис', сис'а, се'се, вказ. займ. 'оцей': *Гинсис' стóпн май пудг'нив, ги гин'тот* [ССк.: 46].

Цей композит також утворений з прислівника *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і вказівного займенника *сис* 'оцей' < *сьсь* – редульованого утворення; займенник *сь* < прасл. **śь* 'цей' < і.-с. **k'i-* (пор. [ЕСУМ, V: 203; Фасм., III: 591–592; Черн., II: 150; MES: 541; Skok, III: 187–188]). Займенник *сьсь* у пам'ятках давньоруської мови починає фіксуватися від поч. XIV ст. [Срез., III: 685]. Знаходимо його і в тексті української мови 1646 р. [ТМат., II: 319]. На сучасній діалектній території української мови, крім закарпатських, він знаний також у гуцульських (*сес* [Jan.: 208; П.,Г.: 173]), буковинських (*сесá, сесé, сесí* [СБГ: 482]), наддністрянських (*сесé*, с.р. [Шило: 236]). У [Гр., IV: 116] подається тільки форма *сесé* 'это', взята із «Галицько-руських народних приповідок» І.Франка. Вона ж як діалектна поміщена також у [СУМ, IX: 150] з покликанням на твори І.Франка та Г.Хоткевича. Треба гадати, що за межами південно-західного наріччя в інших українських говорах цей займенник зараз не відомий.

Гинс'уды, присл. 'он сюди': *Под' май гинс'уды* [ССк.: 46]. Цей прислівник утворений з двох прислівників: *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і *с'уды*. Останній походить від прасл. **sqda* id., утвореного від вказівного займенника *сь* 'цей' за допомогою форманта **-nda*. М'якість *с'* появилася після розпаду праслов'янської мови під впливом форм род. відм. *сего* 'цього', *сему* 'цьому' і т.д. (пор. [ЕСУМ, V: 493; Фасм., III: 822; КЭС: 434; ESSJ, II: 613–614]).

Гинтак, присл. 'отак; по-іншому': *Чи ни ми гинтак, йак у сус'іда* [ССк.: 46]. Складне утворення з двох прислівників: *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і *так*. Другий є скороченим продовженням прасл. **tako* id., який походить від **takъ* 'такий', – похідних із суфіксом *-k-* від займенникової основи (кореня) *ta-*, спорідненої із *ть* 'той' [ЕСУМ, V: 504; Фасм., IV: 12; Черн., II: 225; КЭС: 435; MES: 634; Вг.: 564; ESSJ, II: 634–641, 643–644; Skok, III: 431–432].

Гинтакый, вказ. займ. 'отакый': *Гинтаку рыбу ймив* [ССк.: 46]. Складається з двох частин: *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і членного вказівного займенника *такый*, утвореного від нечленної форми *такъ* 'такий' (див. вище *гинтак*).

Гинтам, присл. 'он там, отам': *Гинтам копл'ут р'ину* [ССк.: 46]. Цей прислівник відомий також у гуцульських (*гентам* зі значенням 'там (далеко)' [ГГ: 44], *ген там* 'торік', 'учора' [Jan.: 68]) та західнополіських (*гентам* 'он там' [Арк., I: 88]). Найвний він і в словнику Л.Чопея (*гентам* 'он там, там' [1883, Чопей: 52]). *Гентам* – утворення з двох прислівників: *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і *там*, який є скороченим продовженням прасл. **tamo* 'там', утвореного за допомогою суф. *-t-* від тієї займенникової основи *ta-*, що й прасл. **takъ* (див. вище *гинтак*) [ЕСУМ, V: 510–511; Фасм., IV: 17; Черн., II: 227; КЭС: 436; Вг.: 564; MES: 635; ESSJ, II: 644–646].

Гинтот, вказ. займ. 'отой': *Гинтот чулу'вік із нашого с'ела* [ССк.: 46]. Як закарпатський регіона-

лізм *гентот* id. подається в [Кирча, I: 162] з покликанням на публікацію В.Гнатюка. Це слово утворене з *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) та редульованого займенника *тот* < прасл. **ťьťь* 'той' [ЕСУМ, V: 610]; пор. тієї самої структури (без протези) рос. діал. (у багатьох говорах) *энтот* 'цей', 'той' [СРНГ, VIII: 381–382].

Гинтуды, присл. 'он туди': *Йди гинтуды, та там увидиши б'овт* [ССк.: 46]. Уживається і в інших закарпатських говірках (*гентуды* id. [Поп: 52]). Складне слово, в структурі якого два прислівники: *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і *туды* < прасл. **ťьду* 'туди', не до кінця з'ясованого складного утворення (пор. [ЕСУМ, V: 669; Фасм., IV: 114; КЭС: 454; Вг.: 570; Skok, III: 433; ESSJ, II: 694–696].

Гинтуй, присл. 'отут': *Гинтуй л'інише, ги гинтам* [ССк.: 46]. Як і попереднє слово, це складне утворення, в якому поєднані два прислівники *гин* (< *ген*) (див. вище *гинде*) і *туй* 'тут' [ib.: 355], який, очевидно, прислівникового походження всупереч [ЕСУМ, V: 670], де його кваліфікують як можливе запозичення від пол. *tuj* 'ось-ось, мало не'; пор. ще болг. діал. *туй* 'тут', серб., хорв. діал. *tuj* id. У свою чергу *tuj* складається з *tu* (< прасл. **tu* 'тут') та елемента *j* (займенникового походження, яке детальніше буде з'ясовано в статті **туй**); див. [ЕСУМ, V: 666; 670; Фасм., IV: 126; Вг.: 583; Skok, III: 433; ESSJ, II: 697–701].

Г'л'адати, айу, аш (айеш), недок. 'шукати': *Г'л'адай та найдеш* [ССк.: 49]. Як свідчить карта № 251 у [ДзЛАЗ], наша говірка знаходиться в закарпатському говорі на межі ареалу назви *г'л'адати* 'шукати' (з варіантами *г'л'адати*, *г'л'едати*, *г'л'едати*), який обіймає всі закарпатські говірки на захід до кордону зі Словаччиною і далі [КСУ: 23] (див. ще [Гол.: 480; Чопей: 54; Гр., I: 292 з покликанням на І.Верхратського; Керча: 166] та ін.), і ареалу назви (*у*)*с'кати* id., що знаходиться на сході аж до території гуцульських говірок. Тому в нашій говірці вживаються обидва синоніми *г'л'адати* та (*у*)*с'кати*; пор. з тим самим значенням лемк. *глядати* [ВхГЛ: 404; Пиртей: 47], бойк. *г'л'адати* [Он., I: 175]. В інших українських говорах *г'л'адати* 'шукати' доступною нам літературою не відзначається. Ця лексема фіксується пам'ятками староукраїнської писемності від поч. XVI ст. [СУМ 16-17, VI: 227], а ще раніше – префіксальний дериват *оглядати* 'розглянути' [1421, ССУМ, II: 74]. У текстах киеворуського періоду *глядати* (*гладати*) функціонує від XI ст. зі значеннями 'бачити', 'дивитися', 'вдивлятися' та ін., а також 'виглядати, шукати' [1175, СРЯ 16-17, IV: 39–40; СДРЯ, II: 334]; пор. рос. діал. (тамб, волог., дон.) *глядать* 'дивитися; спостерігати' [СРНГ, VI: 226; СРДГ, I: 102], ст. біл. *глядати, гледати* 'дивитися', 'турбуватися', 'шукати, підбирати' [ГСБМ, VI: 302–303; VII: 3–5], пол. *pogłądać* 'глянути', ст.пол. *głędać* 'дивитися' [ПУС, II/1: 232], влуж. *hladać* 'дивитися', 'доглядати', 'шукати' та ін. [Zeman: 109], нлуж. *ględaś*

‘дивитися’, ‘бачити’, чes. *hlidáti* ‘дивитися’, *hledati* ‘уважно дивитися, шукати’ [Tráv.: 419], слвц. *hl’adat* ‘старатися, шукати’ [SSJ, I: 475], болг. *gledam* ‘дивитися’, ‘доглядати’, *gľadam* ‘дивитися’, ‘бачити’, ‘шукати’ та ін. [Геров, I: 224], мак. *gleda* ‘дивитися’, ‘бачити’, ‘турбуватися’, ‘ворожити’ та ін., серб., хорв. *gledati* ‘дивитися’, ‘доглядати’, слвн. *gledati* ‘дивитися’, ст.сл. **ГЛАДАТИ** id. Походять від прасл. **gledati*. На підставі наявних відповідників у ряді індоєвропейських мов прасл. **gledati* виводять від і.е. **ghlend-* ‘сіяти, блищати’, ‘дивитися’. Первинне значення ‘сіяти’ > ‘блиснути очима’ (‘позирати, зиркати’) > ‘глядіти, дивитися’. Й. Дзензелівський, подаючи до укр. діал. (закарп.) *gl’adati*, *gl’edati* паралелі тільки з польської, словацької і чеської мов, вважав це слово спільним східнослов’янсько-західнослов’янським утворенням [Дзензелівський 1969: 40–41], а автори [ЕСУМ, I: 531–532], наводячи паралелі до слова *gl’adati* тільки зі словацької та чеської мов і зважаючи на поширення його ніби тільки в західних закарпатських говірках та наголошений перший склад, кваліфікують його як запозичення із словацької мови. На підставі викладеної нами вище інформації обидві версії слід вважати непереконливими. По-перше, ця лексема – праслов’янське утворення, по-друге, її не можна вважати словакізмом, бо цьому суперечить той факт, що на значній території закарпатських центральних говірок у цьому слові наголос падає не на перший, а на другий склад (*gl’adati*), в той час як у крайніх західних говірках – на перший склад (*gl’adati*, *gl’edati*) і так само в східних (*gl’adati*). Зауважимо, що укр. літ. *gľadíти* ‘дивитися’, ‘доглядати’ [СУМ, II: 91] того самого кореня, що й діал. *gl’adati*, тільки утворилося за допомогою іншого форманта і походить від прасл. **gledēti* (див. [Фасм., I: 418; ЭСРЯ, IV: 102–103; Черн., I: 193; КЭС: 105–106; ЭСБМ, II: 97; Sław., I: 152; MES: 167; БЕР, I: 247–248; Skok, I: 568–569; ЭССЯ, IV: 122–123; Корецький: 112]). Значення ‘шукати’ дієслова *gl’adati* в українських карпатських говорах, а також у давньоруській, старобілоруській, верхньолужицькій, чеській, словацькій, болгарській мовах виникло цілком зрозуміло на основі значення ‘дивитися’, очевидно, ще в праслов’янській мові. Не ставши літературним, укр. *gl’adati* мало в минулому, ймовірно, значне поширення на українській території, бо послужило твірною основою для утворення багатьох загальнонародних префіксальних дієслів: *заглядати*, *наглядати*, *доглядати*, *оглядати* та чимало ін. А ще аргументом на користь нашої думки може служити факт наявності лексеми *глядати* ‘шукати’ в пам’ятках XVI–XVII ст. (див. [СУМ 16-17, VI: 227]), писаних за межами сучасних українських говорів, у яких вона функціонує до сьогодні.

Глипати, айу, аш (айеш), *недок.*, **Глипнути**, *док.* ‘поглядати’: *Глипни лиш в оболок, шчо с’а там чинит; глип’іти*, пл’у, пиш, *недок.* ‘мати вигляд, виглядати’: *У с’ому анукови добре*

глипнуи [ССк.: 48]; пор. бойк., гуцул., буков. *glіpnati*, *glіpnuti* ‘поглядати’ [Он., I: 174; Јап.: 70; П., Г.: 35; СБГ: 71; Грінч., I: 287], ниж.наддніпр. *glіpnать* ‘поглядати час від часу’ [Чаб., I: 233], ст. укр. *glіpnati* id. [1627, Бер.: 25]. Як діалектні *glіpnati*/*glіpnuti* ‘дивитися, поглядати’ подається в [СУМ, II: 85]; пор. ще ст. рос. *glіpnать* id. **Glipati* вважається діалектним (східним) праслов’янським утворенням, яке є продовженням і.е. **ghlip*/**ghlib-*; пор. споріднені с.в.нім. *glіfen* ‘бути косим’, ‘ковзатися’, с.в.нім. *glippe* ‘тріщина, щілина’, норв. *glіpa* ‘бути відкритим’. Висловлена раніше думка про те, що **glipati* – іншомовне запозичення, зараз не приймається [Rud., I: 646; ЕСУМ, I: 525; Фасм., I: 413; ЭССЯ, VI: 127–128].

Глота, ты, ж. ‘велика черга людей за чимнебудь, товпа, тіснота, тиснява’: *Така была велика глота у мліні, шчо ледвы м за два дны зм’лов пиелицу; глотити*, гл’чу, гл’тиш, *недок.* ‘поспішати, напирати’: *Не глоти на н’а; глотитис’а*, гл’тиц’:а, *недок.* ‘товпитися’: *Ба за чим с’а так гл’т’ат л’уде?* [ССк.: 48]. *Глота* ‘давка, теснота, стечення людей’, похідні *гл’іти* (на кого) ‘натискати на кого, принуждати когось к чому’, *гл’іти(се)* ‘копитися, собиратися в великомножестве’, *гл’ітний*, *гл’ітний* ‘тесний, многолюдний’, *гл’ітно*, *гл’ітно* ‘тесно, многолюдно’ зафіксував Я. Головацький у галицьких і закарпатських говірках ще в 1-й пол. XIX ст. [Гол.: 479]. Закарпатську лексему *глота* ‘товпа, тиснява, давка’ поміщають у своїх працях інші лексикографи (див. [1883, Чопей: 53; Семен.: 224; ВхЗак.: 210; Н., Т.: 84; Керча: 165; Поп.: 53] та ін.). Б. Грінченко подає *глота* id., *гл’іти* ‘тіснитися, товпитися’, *гл’ітно* ‘тісно’ як поширені в подільських, *гл’ітно* id. – у гуцульських говірках.; пор. ще бойк. *глота*, *глота* ‘давка, тиск’ [Он., I: 174], гуцул. *глота* ‘велике скупчення людей; натовп’ [ГГ: 46], *глота* ‘натовп, юрба, черга’, *гл’ітиш’и* ‘стояти в черзі, товпитися’ [П., Г.: 35], *глота* ‘велика черга’ [Негрич: 50], буков. *глота* ‘тіснота, штовханина’, *гл’ітно* ‘тісно, людно’ [СБГ: 72], галиц. *гл’іт* ч., *глота* ж. ‘скупчення людей, натовп’ [Шило: 92]. У пам’ятках української писемності *глота* ‘купа, юрба, натовп’ фіксується від сер. XVI ст. (закарп. [ТСл.: 528; Дзжє-1: 60], буков. *глота* id., *дворникъ глотныи* ‘ополченський староста’ [1436, ССУМ, I: 289]). Крім української мови, лексему *глота* знають староросійська (*глота* ‘товпа’ [XV, Ср., I: 520]) і південнослов’янські мови; пор. болг. *глота* ‘сміття в зерні, горосі’, діал. *глота* ‘згряя, товпа’, *гл’ото* ‘товпа людей’, ‘стадо, згряя’ [Геров, I: 221], мак. *глот* ‘сміття’, *глото* ‘згряя, стадо’, *глотка* ‘неохайна жінка’, серб., хорв. *глота* ‘сміття’, ‘бур’яни в хлібних посівах’, ‘сім’я’, ‘товпа’, слвн. *glota* ‘бур’ян’, заст. ‘товпа’, діал. *gvota* ‘бур’ян у хлібних культурах’. *Глота*, *гл’іт* < прасл. **glota*/**glotь*. Дехто з етимологів допускає наявність редукованого ь між приголосними *g* та *l*: **gьlota*/**gьlotь*. Усупереч С. Смаль-Стоцькому, Ю. Шевельову, [БЕР, I: 251] та ін. вважається помилковим віднесення до цієї етимологічної групи укр.

лексеми *го́лта* 'убога людина, злидар', утвореної від *го́лий* < прасл. **golvь id.*, яке ніяким чином не споріднене з **glota* [ЭССЯ, VI: 138–140]; див. також [ЕСУМ, I: 528; Skok, I: 572]. Надійних відповідників прасл. **glota/*glotъ* в інших індоєвропейських мовах на протигагу [Rud., I: 649–650] поки що не виявлено, як і не з'ясовано розвитку його досить різнорідних лексичних значень ('сміття', 'бур'ян', 'натовп', 'згряя' та ін. – див. вище). Укр. діал. (гуцул.) *го́лта* 'натовп людей' [ГГ: 46], буков. *го́лта* 'велика сім'я' [СБГ: 72] – румунізми, від рум. *gloată* 'юрба, голота' < болг. *голта* 'згряя, товпа' (див. вище). Таким чином, із нашого викладу випливає, що давня українська назва *го́лта*, паралелі для якої виявлені тільки в сучасних південнослов'янських мовах, на українській діалектній території далі закарпатських, бойківських і галицьких у західному напрямку, галицьких говірок – у північному і подільських, буковинських – у східному і південно-східному напрямках в інших українських діалектах не відома. Подані в [СУМ, II: 87] на правах діалектних лексеми *го́лта* 'скупчення народу; натовп', *го́лїти* 'тіснити', *го́лїтися* 'товпитися, тіснитися' супроводжуються ілюстраціями з творів І.Франка, Л.Мартовича, С.М.Ковалева – вихідців із території південно-західного наріччя української мови і записом із подільської говірки. Назва *голта* поки що не виявлена також у сучасних російській, білоруській, західнослов'янських мовах та їхніх говорах.

Гнуїїти (< гноїїти), гнуїїу, гнуїїш, *недок.* 'угноювати (удобрювати ґрунт гноєм)': *Аж не" гнуїїш зїмл'у, она родїти не" буде; гнуїїтїс'а*, гнуїїц':а, *недок.* 'угноюватися (про ґрунт)': *де не" гнуїїц':а, там лиш тоз росте; гноїїн'е*, а, с. 'угноювання'; **гноїїнений**, а, е 'угноєний' [ССк.: 49]. Лексема *гнуїїти* з тим самим значенням поширена і в інших закарпатських говірках: *гноїїти* [Чопей: 54; Поп: 53], *гноїти* [Керча: 167], *гноїїти* [Н.,Т.: 85] та ін.; у [Гр., I: 295] подається *гноїти* 'угноювати' з указівкою на локалізацію в закарпатському говорі; пор. лемк. *гноїти* 'угноювати поле', бойк. *гноїїти зїмл'у* 'бути в могилі' [Он., I: 176], гуцул. *гноїти* 'удобрювати землю гноєм' [П.,Г.: 36; Негрич: 51], поліс. *гноїїти id.* [Выгонная: 96]. Лексема *гноити id.* в пам'ятках української писемності фіксується тільки від XVIII ст., зокрема в тексті з території Закарпаття [1770-і рр., Дзжє-2: 26], див. ще [ТСл.: 535]; пор. також ст. рос. *гноити id.* [XVI, СРЯ 11-117, IV: 46], пол. *гноіс id.* (ст. пол. від XV ст.), в.луж. *гноїс* [Zeman: 111], н.луж. *гноїс*, чес. *гноїти* [Tráv.: 433], слвц. *гноїт* [SSJ, I: 492], болг. *гнож* [Геров, I: 226], серб., хорв. *гноїти* [Толстой: 67], слвн. *гноїти id.* [Kotnik: 71]. Походять від прасл. **гноїти* 'угноювати'. Дослідники вважають, що це значення вторинне, виникло на основі значення 'спричиняти гниття'; пор. укр. літ. *гноїти* 'сприяти гниттю' [СУМ, II: 97], те саме значення і в більшості інших слов'янських мов. Слово **гноїти* – каузатив до дієслова **гнити* 'гнити', як *поїти* до *пити*, *гоїти* до *жити*. Прасл. **гноїти* утворене від

**гноїть*, яке в свою чергу є похідним від **гнити*, як *бії* від *бити*, *лії*, род. в. *лою* (< **лоїь*) від *лити*. Прасл. **гнити* походить від і.е. **ghnei-* 'терти, розтирати'. Розвиток семантики відбувався, очевидно, таким шляхом: 'терти, розтирати' > 'розпадатися на частини (в порох)' > 'гнити'; див. [ЕСУМ, I: 536–537; Фасм., I: 421–422; КЭС: 106; Цыг.: 85; Черн., I: 195–196; Slaw., I: 302–305; MES: 172; БЕР, I: 256; Skok, I: 579–580; ЭССЯ, VI: 176–178]. Дієслово *гноїти* 'угноювати' в українській мові – семантичний діалектизм, а в більшості західно- і південнослов'янських мов – загальнонародна, літературна лексема.

Го́ло'вник, ка, ч., *рідк.* 'убивця': *Го́ло'вник – тот, ищо вбїе насмир'т' чулу'віка; го́ло'вництво*, а, с., *рідк.* 'убивство': *Го́ло'вництво – майт'ашкїй гр'їх* [ССк.: 50]. **Головник** 'карний злочинець', **головництво** 'злочин, убивство' поширені і в інших закарпатських говірках [1898, Гнатюк: 237; Керча, I: 171], а також у бойківських (*головник* 'убивця', 'злочинець', 'розбійник', 'палій', *головництво* 'убивство', 'злочин' [1878, ВЮж.: 11; Жел.: 149; з покликанням на І.Верхратського; Он., I: 180–181]), гуцульських (*головництво* 'убивство, злочин' [ГГ: 47; П.,Г.: 37]) говірках. У [Гр., I: 303] подаються *голови́к* 'убивця' (галицькі гов.) і *голови́цтво* 'карний злочин, убивство' (гуцул. і буков. гов.). Найраніше *голови́к* 'убивця', *голови́цтво* 'убивство', а також *голови́ные тати* 'убивці', *голова* 'убитий' (у ролі субстантивованого прикметника) фіксуються в «Руській Правді» [XII, Срез., I: 542–544]; пор. ще ст. біл. *голови́к* 'убивця' [XVI, ГСБМ: VII: 39]. Із наведених прикладів видно, що д.р. *голови́к* 'убивця' утворилося суфіксально від прикметника *голови́нь* 'який убиває, який стосується голови', тобто життя, останнє виділене слово у свою чергу виникло за допомогою суфіксального способу від *голова* 'убитий' (злочинцем): пор. пізніше рос. *уголови́к* 'карний злочинець'. Подібна картина в латинській мові: пор. лат. *capitalis* 'який стосується голови' (тобто життя), утворене від *caput* 'голова'. Назва *голови́к* 'убивця' наявна також у писемних пам'ятках староросійської (новг., псков. [XV, СРЯ 11-17, IV: 65]) та старобілоруської [XVI, ГСБМ, VII: 39] мов. Подає її як стару (без зазначення локалізації) [Даль, I: 368]; пор. ще рос. діал. (псков., арханг.) *голови́к* 'карний злочинець, убивця' [1855, СРНГ, VI: 209], проте в інших сучасних російських, а також білоруських говірках та в інших слов'янських мовах, за даними літератури, вона поки що не відома; див. ще [Пр., II: 38; Фасм., IV: 146; Черн., I: 281–282; КЭС: 460]. Болг. *главник* 'вождь, предводитель' [Геров, I: 217], 'жених' [БЕР, I: 244], біл. діал. *галау́нік* 'головний плотогон, керманіч' [СБГ, I: 409], рос. діал. (волог.) *голови́к* 'руль для управління плотом при лесосплаві' та ін. [СГРС, III: 79], хоч і тотожні морфемною будовою, проте належать до іншого словотвірного типу. Таким чином, на підставі сказаного

можна виснувати, що архаїчна назва *головнік* 'убивця' до сьогодні збереглася тільки в карпатських діалектах, за межами яких ні в українській, ні в жодній іншій слов'янській мові, крім російської і старобілоруської, вона досі не виявлена і, отже, становить східнослов'янське архаїчне утворення не пізніше XII ст., а можливо, й діалектів праслов'янської мови. На підставі зафіксованої в [Б.Н.: 101] назви *головціна* 'плата за вбивство за вироком суду' можна припустити, що лексема *головник* могла бути відома раніше і в старожитніх говірках південно-східного та поліського наріч української мови.

Годен, годный, а, е 1) 'який може, здатний виконувати що-небудь': *Она годна їс'у рѣбѣту зрѣбити*; 2) 'сильна, дебела людина': *Годный чулувік* [ССк.: 49]. Прикметник *годен* (*гідний, гѣдний*) у першому значенні та в значенні 'гідний' є загальнонародним і нормативним в українській літературній мові [СУМ, II: 64–65, 104]. Із другим значенням ця лексема вживається і в деяких інших закарпатських марамороських говірках; пор. *гѣдний* 'дужий, тривкий, витривалий' [Бевка: 48]; пор. ще в ужанській говірці прислівник *гѣдно* 'багато' при наявності прикметників *гѣден* 'здатний' і *гѣдний* 'гідний' [КСУ: 23], а також гуцул. *hoden* 'гідний, вартий, сильний' [Jan.: 71], *годен* 'той, що може, в силі, спроможний', *гѣдно* 'міцно, сильно' [П.,Г.: 36], буков. *гѣден, гѣдний* 'здатний', 'міцний', 'сильний' [СБГ: 72]. Якщо до *гѣден, гѣдний* зі значеннями 'придатний, здатний', 'гідний' є паралелі в усіх слов'янських мовах, у тому числі й українській літературній, то зі значенням 'сильний, великий' – тільки в польській, чеській і словацькій мовах; пор. ст. пол. і діал. *godny* 'великий, значний' [Sław., I: 306–307], чес. *hodný* id. [Tráv.: 438], діал. (морав.) *hodní* 'досить великий' [Malina: 32], слвц. діал. *hodný* 'досить великий, довгий' [SSJ, I: 497]. Походить від прасл. **godьnъ* – суфіксального деривата від **godь* 'час, пора', 'рік'. Прикметник **godьnъ* первинно означав 'своєчасний, відповідний', а далі його семантика розвивалася в такому напрямку: 'здатний' > 'вартий' > 'добрий' > 'великий, сильний'. Останнє значення ('великий, сильний') збереглося переважно в діалектах (див. вище), але воно могло виникнути ще в праслов'янській мові; див. [ЕСУМ, I: 544–545; Фасм., I: 426; КЭС; 108; Черн., I: 199; ЭСБМ, III: 100; Вг.: 148; Кореѣнъ: 116; ЭССЯ, VI: 192–193].

Голоморозы, мѣрѣзу, мн., метеор. 'морозна погода без снігового покриву': *Голоморозы дуже шкѣд'ат озимн'и* [ССк.: 50]. Ця лексема з незначними фонетичними, морфологічними, словотвірними, семантичними відмінностями відома в більшості говорів усіх трьох наріч української мови; пор. бойк. *голоморѣзи* мн. 'морози без снігу' [Он., I: 181], гуцул. *голоморѣзе, голоморѣжа* 'замерзла земля, не покрита снігом' [ПГ: 47], *голоморѣжі* 'мороз без снігу' [П.,Г.: 37], *голоморѣже* id. [Шух., I: 166], волин. *голоморѣзиця, голоморѣжа* 'ожеледь' [ВЮж.: 11], зах. поліс.

голоморѣжа 'льодове покриття на поверхні снігу після відлиги' [Арк., I: 50], зах. укр. *голоморѣже, голоморѣзе* 'морози в безсніжну зиму' [Гол.: 483], черк. *голоморѣзе* 'ожеледь; морозна погода за відсутності снігу' [Гр., I: 304], ниж. наддніпр. *голоморѣзе* і *голоморѣзе* [Чаб., I: 241], сх. слобож. *голоморѣззя* id. [ССГ: 55], непаспорт. *голоморѣзиця* id. [Жел.: 150], див. також [Гр., I: 304] з покликанням на словник Желехівського. У пам'ятках староукраїнської мови, в тому числі й киеворуського періоду, подібних назв не виявлено, проте, очевидно, це давні утворення, пор. рос. діал. (волод.) *голоморѣзиця* 'длительные морозы осенью, без снега' [СРНГ, VI: 320], біл. *голоморѣжа* 'ожеледь' [Тур., I: 213], пол. *golomróż* id., чес. діал. *hojotrazica, hojotraznica* 'сухий морозець', 'замерзла земля без снігу' [Malina: 32], *holomraziska* 'замерзла озимина, на якій випасали свиней', слвц. *holomráz* 'мороз без снігу' [SSJ, I: 501], мак. *голомразица* 'мороз без інею; ожеледь' [МРС: 75], серб., хорв. *голомразица* 'мороз без снігу за ясної погоди' [Голстой: 69], слвн. *holomrazica* id., *holomraza zima* 'морозна, але без снігу зима'. На підставі цього матеріалу можна реконструювати прасл. **golomorъzъ* 'морозна погода без снігу' (для української і більшості слов'янських мов), утворене від **golь* 'голий', тобто 'без снігу', і **morъzъ* 'мороз', а також похідне **golomorъzica* 'те саме, що **golomorъzъ*' (див. ще [ЕСУМ, I: 553–554; ЭССЯ, VI: 211–212]). В українській літературній мові для поняття 'морозна погода без снігу' немає однослівної назви, тому є потреба ввести до складу нормативної лексики слова *голоморѣз, голоморѣзи* мн., *голоморѣззя* зб., можливо, й *голоморѣзиця*. У СУМі немає жодного з них, а до [ВТССУМ: 251] внесено на правах діалектного слово *голоморѣззя* чомусь із ремаркою «зах.(ідноукраїнське слово)», хоча воно (див. вище) не тільки західне, а вживане в усіх наріччях української мови. Ще більш дивною є подача його значення як 'ожеледь, морозна погода за відсутності снігу'. Але ж в українській мові ожеледь і морозна погода за відсутності снігу – різні метеорологічні явища. Гадаємо, немає потреби за лексемою *голоморѣззя* закріплювати також значення 'ожеледь', бо для останнього вже є точні, однозначні назви *ожеледь* і *ожелѣдиця* [СУМ, V: 646].

Голосити, гѣлѣшу, гѣлѣсиш, недок. 'заявляти, доносити на кого-небудь': *Полан'а нуш'ла голѣсити бѣровови, шчо ѡа переѣрав уд нѣий нѣву; голоситис'а*, гѣлѣшус'а, голосис'а, недок. 'заявляти, повідомляти про себе якусь важливу інформацію': *Гди чѣсно голоситис'а, шчо пур'ізавис' хлѣпц'а* [ССк.: 50]. *Голосити(с'а)* з цими самими значеннями вживається і в інших закарпатських говірках [1883, Чопей: 56; Н.,Т.: 86; Керча, I: 172; Поп: 54]; пор. також бойк. *голосѣтити* 'оголошувати, сповіщати', *голосѣтитис'а* 'відгукуватися' [Он., I: 182], гуцул. *holosytysi* 'сповіщати односельців, що хворий помер' [Jan.: 71]. У [СУМ, II: 116] зі значенням 'поширювати', 'обнародувати' подається як діалектизм дієслово *голосѣтити* (ілюстрації з творів І.Франка та

У.Кравченко – вихідців із території південно-західного наріччя української мови) – омонім до нормативного *голосіти* ‘голосно плакати’, ‘тужити’, ‘кричати, вигукувати’; останнє приблизно з такими значеннями наявне і в [Гр., I: 304]. Зі значеннями ‘оголошувати’ і ‘голосити за померлим’ слово *голосіти* поміщено в [Жел.: 150], а в [Б.-Н.: 102] воно має тільки значення ‘ридати; голосно плакати’. *Голосіти* ‘голосно оповіщати, повідомляти, розголошувати’ фіксується в найдавніших словниках (див. [1596, Зиз.: 34; Бер.: 24] та інших пам’ятках української писемності XVII–XVIII ст., див. [СУМ 16-17, VII: 6; ТСл.: 553]; там же подаються також значення ‘голосно плакати, тужити’ (див. ще [Бер.: 26]). У киеворуських текстах з цими значеннями вживаються тільки неповноголосні старослов’янські форми (див. [Срез., I: 518–519; СРЯ 11-17, IV: 31–32; СДРЯ, II: 327–329]); пор. рос. літ. *гласить* ‘гласити, говорити’ (ст. сл. *гласити*), рос. діал. *голосить* ‘плакати’, ‘причитати над покойником’ [Подв.: 33; СРНГ, VI: 327], біл. *галасіць* ‘голосно плакати, тужити’, заст. ‘виконувати обряд пісні-плачу під час похорону’, ст. біл. *голосити* ‘голосно плакати’, ‘оголошувати, повідомляти’ (останнє від 1595 р.) [ГСБМ, VII: 44], діал. ‘голосно кричати’, ‘вити, волати, лементувати’, ‘передвіщати’ [ТСБМ, II: 18; Тур., I: 213; СБГПЗБ, I: 408], пол. *głosić* ‘повідомляти, завіщати, провіщати’, ‘розповсюджувати чутки’, ‘проповідувати’ [ПУС, I: 290], ст. пол. ‘подавати відомості’, ‘ознайомлювати’ (від XV ст.), діал. ‘голосно говорити’ [Ślaw., I: 292], чес. *hlásati* ‘повідомляти’, *hlásati se* ‘давати про себе знати’ [Tráv.: 415–416], слвц. *hlasit’ sa* ‘повідомляти’, ‘доповідати’, ‘доносити’ [SSJ, I: 478], болг. *глася* ‘готувати, приготувати’, ‘наряджати’, ‘прикрашати’, ‘задумувати’, ‘наміряться’, ‘гласити’, ‘говорити; стверджувати’ [БУС: 126], мак. *гласи* ‘видавати звук’, ‘гласити, говорити’, ‘відгукуватися’ [МРС: 72], серб., хорв. *гласити* ‘говорити’, ‘дзвонити під час похорону’, заст. ‘повідомляти, доповідати’ [Толстой: 65], слвн. *glasiti* ‘заявляти’, ‘гласити, говорити’, *glasiti se* ‘давати про себе знати’, ‘звучати’, ‘гласити, говорити’ [Kotnik: 68], ст. сл. *гласити* ‘звати’. Походять від прасл. **golsiti* – суфіксального деривата від прасл. **golsъ* ‘крик’ (як прасл. **žaliti* ‘жаліти’ від **žalь* ‘жаль’), яке в свою чергу утворилося за допомогою суф. -s- (як прасл. **kols* ‘колог’; пор. **kolti* ‘колоті’) від і.е. **gol-* або **gal-* ‘заклик, крик’ (корінь **gal-* той самий, що і в ст. сл. *глаголъ*), з чим погоджуються майже всі етимологи [ЕСУМ, I: 554; Фасм., I: 431; ЭСРЯ, I/4: 120–121; КЭС: 108; Черн., I: 200–201; ЭСБМ, I: 101; Вг.: 144; Ślaw., I: 292; БЕР, I: 247; Skok, I: 564–565; ЭССЯ, VI: 219–220]. І тільки В.Махек уважає навпаки, що прасл. **gols* – похідне від **golsiti* [MES: 166]. Первинне значення **golsiti*, очевидно, ‘говорити; закликати; кричати’, з якого виникло ‘повідомляти; заявляти; доносити’ > ‘голосити, тужити’ (у своїх голосіннях плакальниця про щось

повідомляє, видає якусь інформацію). Український семантичний діалектизм *голосіти* ‘повідомляти, сповіщати, заявляти, доносити’, як про це свідчать факти інших слов’янських мов, успадкований від праслов’янської мови.

Голосниц’і, *ниц’*, *мн.*, одн. *голосниц’а*, і, *ж.* ‘скроні’: *Аш по голосници силно вдарити чулувіка, та може вмерти* [ССк.: 50]. Ця назва поширена майже на всій території закарпатського діалекту (крім його крайньої західної частини) [ДзЛАЗ, к. 302; КДА: к. 74]; див. ще [ВхЗак.: 210; Н.,Г.: 86; Поп: 54]. У деяких закарпатських говірках *голосниц’а* також ‘дека (резонатор) скрипки’ [Керча, I: 172], ‘голосова щілина’ [1883, Чопей: 56]; у марамороській говірці села Поляни (Румунія) *голосниця* ‘джерело’, ‘кровотеча’ [Бевка: 49]; пор. бойк. *голосниц’а*, зрідка *голосниця* ‘отвір у дзвінниці, крізь який видобувається звук дзвінів’, ‘отвір у скрипці’, ‘(у скрипці) струнотримач’, ‘голосові зв’язки’, ‘грамофонна мембрана’, ‘порохняве дерево бука...’ [Он., I: 182], гуцул. *голосниця* ‘гортань’, ‘резонатор у музичному інструменті’ [ГГ: 47], *holosnyci(a)* *ж.*, анат. ‘барабанна перетинка’, ‘круглий стовп у дзвінниці’ [Jan.: 71], *голосниц’и*, *мн.* ‘деталь скрипки’, ‘частина вуха’ [П.,Г.: 37], *голосниц’е* *ж.* ‘деталь скрипки’, ‘скроня’ [Ж.,П.: 40] (також в усіх інших гуцульських говірках Рахівського р-ну Закарп. обл. [ДзЛАЗ: к. 302]). У словнику [Жел.: 150] подано для слова *голосниця* кілька значень: ‘горло, гортань; бронхи’, ‘голосова щілина’, ‘биття пульсу’, ‘кістка над вухом’, ‘плакальниця (за покойником)’. У [СУМ, II: 117] подається діалектне *голосниця* ‘гортань’ з ілюстрацією з твору І.Франка, а також слово *голоснік* із застарілим значенням ‘голосова зв’язка’ та двома звичайними: ‘звуковий отвір у верхній частині коробки народних (перев. струнних) інструментів; резонаторний отвір’ і ‘пластинка, натискування якої викликають звук музичного інструмента (баяна, гармонії і т.ін.)’; пор. ще біл. діал. *голоснік* ‘мундштук у музичному інструменті’ [Тур., I: 213], влуж. *hlósnica* ‘камертон’, *glósnik* ‘гучномовець; репродуктор’ [Zeman: 108], болг. *гласница* ‘двійчаста сопілка’ [БЕР, I: 247], серб., хорв. *гласница* ‘вісниця’, анат. ‘голосова щілина’, ‘голосові зв’язки’ [Толстой: 65]; пор. ще слвн. *glasnik* ‘вісник; герой, глашатай’ [Kotnik: 68]. Щодо походження *голосниц’и* ‘скроні’, записаного в закарпатських говірках І.Верхратським, у літературі висловлена думка, що це, “очевидно, результат видозміни первісного **волосниц’и* «тс.» (первісно «бокова частина обличчя, на якій росте волосся»); пор. укр. *вискі*, етимологічно пов’язуване з *волоссям*, *навислим* над скронями); заміна початкового **в-** початковим **г-** зумовлена їх паралелізмом в діалектах як протетичних звуків (пор. *воріх* – *горіх* (*оріх*), *вулиця* – *гулиця* тощо) або уявленням про скроню як пов’язану з вухом частину тіла, крізь яку сприймається голос (звук)” [ЕСУМ, I: 554–555]. Перша версія недостатньо аргументована. По-перше у

слові *голосніця* початковий *г-* не є протезою, подруге, притягнений нами вище досить багатий і, як нам видається, значною мірою переконливий фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що ця лексема етимологічно пов'язана не зі словом *волосся*, а з *голос*, позаяк саме в області скроні знаходиться вискова (скронева) кістка (одна з парних кісток), до складу якої входить так звана пірамідка, що «є вмістилищем органу слуху і рівноваги; через неї (а також поряд з нею) проходять кровоносні судини і нерви» [УРЕ, II: 387]; пор. у зв'язку з цим у значенні 'скроня, висок' укр. діал. сільно-кореневі слова *слихі* (*слыхі*, *слыхы* і под.), *слух* у деяких західних закарпатських, північнолемківських, гуцульських говірках [Дзензелівський 1969: 122]. До цього додамо, що автори [ЕССЯ, VI: 220] наводять укр. діал. *голосніця* 'висок, скроня' як похідне від прасл. **golsъnъ* 'голосовий, голосний'. Зважаючи на сказане нами вище, назву *голосніця* 'а без будь-якого сумніву можна віднести до давніх, можливо, навіть пізнього періоду праслов'янської мови. У такому випадку могло існувати прасл. **golsъnica*, первісне значення якого, очевидно, 'резонатор звуку', від якого розвинулися в різних діалектах інші значення, в тому числі 'скроні' (як умістилище своєрідного резонатора).

Горниця, ніц'а, ч. 'велика каструля': У *горниця* 'ови вар'ат 'сербанку [ССк.: 51]. Ця назва добре відома і в інших закарпатських говірках (див. [1883, Чопей: 58; КСУ: 24; Н.,Т.: 88; Керча, I: 176; Поп: 54] та ін.), а також у ряді інших південно-західних та в окремих західнополіських говірках; пор. *горнец*, *горнець*, *гурнец* (лемк., надсян., бойк., гуцул., галиц., волин., зах.поліс. говірки), *гърнец*, *гърнец* (зах.поліс., останнє також у волин.), див. [Stud.: № 342]; див. ще [Жел.: 153; ВхГЛ: 405; Гр., I: 313; Он., I: 185; Гол.: 486; Ганудель, I: к. 111; Шило: 95; ГГ: 48; Јап.: 73; П.,Г.: 39]. У гуцул., буков. *горнец* тільки 'глиняний горщик', а в буковинських говірках, крім того, ще 'чавунна посудина для страви' [Негрич: 53; СБГ: 74]. Зі значенням 'горщик' як діалектне подається *горнец* в [СУМ, II: 133] з ілюстраціями із творів І.Франка і П.Козланюка – вихідців із території південно-західного наріччя. У пам'ятках староукраїнської писемності від 1466 р. по XVIII ст. *горнец(ь)* досить часто вживається з такими значеннями: 'глиняний посуд' [ТСл.: 573], 'горщик' [ССУМ, I: 251], 'глиняний або мідний горщик' [СУМ 16-17, VII: 33]. Не є рідкістю *гърнець* (*горнець*, *гърнець*) і в киеворуських текстах XI–XIII ст., причому в історичних словниках подається або без визначення лексичного значення [Срез., I: 616], або як зменш. до *горнь* (*гърнь*, *гърнь*) 'котел, горщик, чаша' [СРЯ 11-17: IV: 87] чи зі значенням 'глиняний горщик' [СДРЯ, II: 411]; пор. рос. діал. (півд. сибір.) *горни* 'кружка, стакан, из которых дружка на свадьбе угощает гостей вином, пивом или медом' [СРНГ, VII: 53], пол. *garniec* '(великий) горщик', 'міра місткості', ст.пол. *garnec* id. (від XV ст.) [Sław., I: 260], влуж. *hornc* 'горщик' [Zeman: 116], нлуж. *gjarnc* id., чес. *hrnec* 'горщик (первісно випалений із глини), каструля'

[Tráv.: 470], слвц. *hrniec* id. [SSJ, I: 528], болг. діал. *гърнес*, *гърнец* 'великий глиняний горщик' [Геров, I: 252; БРС: 104] (ст.болг. *гърнець* від 1073 р.), мак. *грнец* id. [МРС: 80], серб., хорв. *грнац* 'глиняний горщик' [Толстой: 75], слвн. *grnes* 'горщик'. На підставі цих даних можна відтворити прасл. **gъrnъsъ*, первинне значення якого – 'глиняний горщик'. Ця назва утворена від прасл. **gъrnъ*/**gъrno* 'вогнище, жаровня (тобто розжарена піч, у якій плавляли метал, випалювали вироби з глини тощо)'; пор. укр. літ. *горно* id. [СУМ, II: 134], спільнокореневе зі словами *горити*, *грити*, *гончар*, *жар* та ін. [Трубачев: 191–200; ЕСУМ, I: 569; Фасм., I: 442; Черн., I: 206; Цыг.: 90; MES 184; БЕР, I: 304; Skok, I: 591–593; ЭССЯ, VII: 210–212]. У киеворуських текстах слово *горнь* означало також 'котел' («Повість минулих літ» та інші тексти), 'горщик, чаша' [Срез., I: 616; СРЯ 11–17, IV: 87]. З цього можна зробити здогад, що прасл. **gъrnъ* на протосхіднослов'янській території могло мати похідне значення 'великий (глиняний) горщик'. З ним ця лексема дожила в українській мові до XIX ст.; пор. *горн* 'великий горщик' [Б.-Н.: 104]. Отже, *горнець* – це зменшувальна форма (із суфіксом демінутивності *-ець*) від давнього *горн*. Зазначені вище фонетичні варіанти *гърнец*, *гърнец*, як свідчить їх фонетика та наголос, – запозичення з польської мови, як і рос. діал. *гърнец*, біл. літ. *гърнец* 'горщик' (про це див. ще [Sław., I: 260; ЭСБМ, III: 63]).

Гуд, 'года і 'гду, ч. 'рік': 'Того 'года ('гду) *зи'ма 'была 'твер'да; 'Годы 'йдут, 'гбы 'п'рутом ма'хав* [ССк.: 53]. У закарпатських говірках *гид* (*гйд*, *гуд*) id. уживається на схід приблизно від річки Боржави [ДзЛАЗ: к. 110], див. ще [Бевка: 50; Поп: 55; Керча, I: 184] та ін.; так (*гид* id.) і в гуцульських говірках Рахівського р-ну Закарпатської обл. (див. ще [П.,Г.: 34]). На захід від цього ареалу з таким значенням функціонує *рік* (*рйк*, *рук*). На зазначеній лінгвістичній карті ДзЛАЗ видно, що в ряді говірок східної Міжгірщини (див. ще [Н.,Т.: 84]) та Боржавської долини співіснують лексеми *гид* (*гйд*) і *рік* (*рйк*). Приблизно ця смуга була західною межею колишньої Марамороської жупи. Така сама ситуація паралельного вживання цих слів у говірках цієї смуги була, за свідченнями писемних пам'яток XVI–XIX ст., і в минулому. На підставі даних писемності Й.Дзензелівський зробив висновок, що раніше в закарпатських говірках «для вираження поняття "рік" як основне вживалося слово *рік*, а приблизно з XVIII ст. у говірках східних районів сучасної Закарпатської області в цьому значенні стало поширюватися слово *гид* (*гйд*, *гуд*), яке згодом повністю витиснуло раніше вживане тут *рік* (*рйк*, *рук*)» [Дзензелівський 1955: 126–127]. Повністю з цим висновком важко погодитися хоча б тому, що вже в найдавнішій (сер. XVI ст.) з наявних писемній пам'ятці Закарпаття, писаній на території східних марамороських говірок (сучасна південна Тячівщина) в значенні 'рік' знаходимо тільки лексему *гуд* [Джє-1: 69; НП: 57а/57б, 74а, 129б]. Та й у тих текстах XVII–XVIII ст. із території Хустщини, Тячівщини і Рахівщини,

які наводить Й.Дзензелівський у цій статті, вживається тільки слово *гуд* (*gid*). Тому ми схильні вважати, що нинішня картина поширення *gid* (*gid*, *гуд*) і *рік* (*riik*, *рук*) у карпатських говірках давня, у всьому разі приблизно в такому стані вона існувала ще до XVI ст. Лексема *gid* (*год* і под.) поширена і в ряді інших українських говорів; пор. бойк. *год* 'рік' [Он., I: 177], гуцул. *gid*, род. в. *góda* id. [ГГ.: 45] (і в гуцул. говірках Рахівського р-ну – див. вище), сер.наддніпр. (черкас.) *год* 'рік' [ЛисЧ: 11], сх.слобож. *год* id., *годовик* 'річний бичок' [ССГ: 54], ниж.наддніпр. *godá*, мн., *годовіцини*, мн., *годовщина*, одн. 'роковина смерті', *godí*, мн. 'іменини', *годовік* 'тварина чол. статі віком в один рік' [Чаб., I: 238]; пор. ще полт. *годовік* 'однорічний бичок' [Сиз.: 23], сер. поліс. *годовій обід* 'поминальний обід в річницю смерті людини', *годовіни* 'річниця з дня смерті людини, яка відзначається поминальним обідом' [Лис.: 56]. Словник [Гр., I: 296] подає *год* 'рік' з таких місцевостей: Київщина, Чернігівщина, Сумщина, Полтавщина, Харківщина, Вінниччина та ін., тобто з українських говорів усіх трьох наріч. Дехто схильний вважати варіант *год* замість очікуваного закономірного *gid* наслідком російського впливу (див., напр. [ЕСУМ, I: 545]), проте, зважаючи на наявність його не тільки в новостворених південно-східних, але й у старожитніх середньонаддніпрянських і навіть у говірках південно-західного типу, напр. бойківських, можна пояснювати його результатом прагнення мовців зберегти основу за аналогією до непрямих відмінків та впливу тих слів (*годик*, *годок*, *годочок*, *годовий* і под.), в яких у відкритому складі голосний [o] закономірний (пор. [Німчук 1992: 69]). Із наведеного випливає, що назва *год* 'рік' ще не так давно була поширена на більшій частині української території, поступово витісняючись назвою *рік* з тим самим значенням. Так, ще в кін. XVIII ст., очевидно, явно переважала лексема *год*. За спостереженнями В.Німчука, в «Енеїді» І.Котляревського слово *год* уживається 10 разів, а *рік* – 4 рази [Німчук 1992: 68]. Але вже в Т.Г.Шевченка *год* наявне в 47 контекстах, а *рік* – у 71 [СлШ, I: 137; II: 197]. У сучасній українській літературній мові назва *год* у чистому вигляді вживається рідко в розмовному стилі [СУМ, II: 102], однак її можна знайти в ряді похідних, пор.: *згодом*, *годі*, *пригода*, *погода*, *вряди-годи*, *година* 'тепла, суха, сонячна погода', 'одиниця виміру часу (60 хв)', 'певна пора' (*година добра і лиха*) тощо.

У пам'ятках української писемності із Закарпаття фіксується *гудь* 'рік' із середини XVI ст. ([Дажє-1: 69]), із інших українських регіонів, – починаючи з 1366 р. по XVIII ст. (див. [ССУМ, I: 247; СУМ 16-17, VI: 246; Бер.: 60; ТСл.: 544–545]), у киеворуській писемності вживається часто з найдавнішої пори зі значеннями 'час' («Остромирове Євангеліє» 1056–1057 рр. та ін.), 'строк, термін' («Правда Руська» Володимира Мономаха, XIII ст.), 'рік' (Грамота Всеволода, до 1136 р.)

тощо (див. [Срез., I: 537–538; СРЯ 11–17, IV: 54–56; СДРЯ, II: 345–347]). У киеворуських писемних пам'ятках XI–XIII ст. і староукраїнських XIV–XV ст. у значенні 'рік' найуживанішим було слово *лѣто* (*лето*), після нього за частотою використання йде *годъ*, а лексема *рокъ* (сучас. *рік*) з цим значенням починає використовуватися тільки з кінця XIV ст. (див. [Срез., II: 537–538; III: 163; ССУМ, I: 564; II: 301]). Слово *год* у слов'янських мовах уживається з різною семантикою; пор. рос. *год* 'рік' (від поч. XV ст.), біл. *год* id. (від 20-х рр. XV ст.) [ГСБМ, VII: 28], пол. *gody*, мн. 'ювілей' (від XIV ст.), ст. пол. і діал. 'свято Різдва Христового і Нового року', в.луж. *hody*, мн. 'Різдво Христове', н. луж. *gód* id., ст. н.луж. 'час, випадок, привід', чes. *hod* 'річниця; храмове свято' та ін. [Трав.: 435], 'бенкет', 'свято, торжество', слвц. (рідк.) *hod* 'святковий стіл, бенкет' [SSJ, I: 494], болг. *година* 'рік', діал. *год* id., *года* 'придане, посаг', 'заручини' [Геров, I: 229], мак. *година* 'рік' [МРС: 74], діал. *год* 'роковини', 'рік', серб., хорв. *god* 'зручний', 'роковини', 'свято', 'іменини', 'день народження', 'зручний час', заст. 'рік' [Толстой: 68], слвн. *god* 'іменини' [Kotnik: 71], 'зручний час', 'зрілість, стиглість' (а зі значенням 'рік' – *leto* [Pretnar: 126–127]), ст.сл. *годъ* 'рік', 'свято', 'зручний час'. Походять від прасл. **godъ*, семантика якого розвивалася, ймовірно, таким шляхом: первинне значення 'відповідний, пристосований, зручний; добрий', з якого витворилося 'відповідний (зручний) час', далі – 'свята'; останнє точно пов'язується з поділом часу (за святами, роками), пор. [Вг., 147–148; Slaw., I: 307]. Значення 'рік' появилось, як це видно з наведених вище фактів української, російської, білоруської, болгарської, македонської, сербської, хорватської мов, найпізніше. На підставі наявності споріднених слів у германських, литовській мовах більшість дослідників виводить прасл. **godъ* від індоєвропейського кореня **ghedh-/ghodh-*, при цьому здебільшого вважаючи дієслово **goditi* похідним від **godъ*; див. [ЕСУМ, I: 544–545; Фасм., I: 426; Цыг.: 86–87; ЭСРЯ, I/4: 114; Черн., I: 198; Slaw., I: 307; БЕР, I: 259; Skok, I: 583–585] та ін. І тільки автори [ЭССЯ, VI: 191–192] на підставі того, що прасл. **godъ*, на відміну від **goditi*, не має індоєвропейських відповідників, його вважають утворенням від **goditi*, бо така версія, на їх погляд, узгоджується також із семантикою цих двох слів (див. так само [ЭСБМ, III: 100]). Давніші спроби віднести **godъ* до германських запозичень зараз відкидаються переважною більшістю етимологів. Зважаючи на подану нами інформацію, слід визнати безпідставним твердження авторів [КЭС: 107], що *год* у значенні 'рік' – власне російське слово.

Отже, в українській мові з трьох назв року дві найдавніші *год* і *літо* були витіснені найпізнішою з цим значенням назвою *рік*, хоча перші дві повністю не вийшли з ужитку до сьогодні.

Густи, гуду, гудеш, недок. 'грати на скрипці' [ССк.: 55]. З цим значенням слово вживається і в

інших закарпатських говірках [1883, Чопей: 62; Керча, I: 187; Поп: 55 ('грати на музичному інструменті')]. За межами закарпатського діалекту це дієслово із зазначеною семантикою, здається, не вживається; пор., однак, в [Жел.: 165] *густі* 'грати на музичному інструменті' з покликанням на граматику М.Осадци. В інших українських діалектах та в літературній мові це слово має інші значення (див., напр., [Гр., I: 343; Арк., I: 114—115; СУМ, II: 189] та ін.); пор. ст. укр. *густі* 'грати на якомусь музичному інструменті' [XVI—XVIII, ТСл.: 632], д.рус. *гоусті* 'грати на струнному інструменті' [XII—XIII, СДРЯ, II: 405], ст. рос. *густі* 'грати на гусях' [1512, СлРЯ 11-17, IV: 161], ст. біл. *густі* id. [1516—1519, ГСБМ, VII: 202], ст. пол. *gaść* [Вг.: 137], заст. *gedzić* 'грати' [ПУС, I: 282], в.луж. *hudzić, hudźbic* 'грати на музичних інструментах' [Zeman: 122], ст. чес. *hústi*, чес. *hudi* 'грати на скрипці', слвц. *húst'* 'грати (звичайно на скрипці)' [SSJ, I: 542], болг. діал. *гьдувам* 'граю на гусях, скрипці', мак. *гуди* 'грати на смичковому

інструменті' [МРС: 81], ст. серб., хорв. *густі* 'грати', серб., хорв. *гудети* 'грати (на смичковому інструменті)' [Толстой: 77], слвн. *gosti* 'грати (на скрипці)' [Kotnik: 74], ст. сл. *гжсти, гждж, гждеть* 'грати на струнному інструменті, гусях' [Белей: 51]. Прасл. **gosti* (< **gōditi*), **gōdēti*, у якого первинним було, очевидно, значення 'звучати; шуміти; дзвеніти', а вже потім, але, треба гадати, ще в праслов'янську пору, розвинулося значення 'грати на музичному (переважно струнному) інструменті'. Доказом цього можуть служити праслов'янські назви **gōslb*, мн. **gōsli* 'струнний інструмент (гуслі, скрипка)', **gōdьba* 'музика; музичний інструмент' та ін., які продовжуються в ряді слов'янських мов (у тому числі й українській) і які утворилися від **gosti* або **gōdēti* зі значенням 'грати на музичному інструменті' (див. [ЭССЯ, VII: 80—81; 84—85], а також [ЕСУМ, I: 613; Пр., I: 167; Фасм., I: 470—471; ЭСРЯ, I/4: 193—194; Черн., I: 228; БЕР, I: 299; Slaw., I: 267; MES: 180; Skok, I: 637; Корецький: 121]).

Скорочення назв джерел

- Арк.* – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000. – Т. 1–2.
Бевка – Бевка О. Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Мараморощського комітату. – Ниредьгаза, 2004. – 178 с.
БЕР – Български етимологичен речник. – София, 1971–1986. – Т. 1–3.
Бер. – Лексикон словенороський Памви Беринди / Підг. тексту і вступ. стаття В.В.Німчука. – К., 1961. – XXXVIII, 272 с.
БРС – Болгарско-русский словарь / Сост. С.Б.Берштейн. – М., 1966. – 768 с.
Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1966. – 423 с.
БУС – Болгарсько-український словник / Укл. І.А.Стоянов, О.Р.Чмир. – К., 1988. – 778 с.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) Укл. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь, 2005. – 1728 с.
ВхГЛ – Верхратский І. Про говор галицких лемків: Словарець. – Львів, 1902. – С. 388–409.
ВхЗак. – Верхратский І. Знадобы для пізнання угорско-русских говорів: Словарець // Записки Наукового товариства ім.Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 30. – С. 28—275.
ВхЮж. – Верхратский І. Знадобы до словаря южнорусского. – Львів, 1877. – 88 с.
Выгонная – Выгонная Л.Т. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесья: Матер. для полесск. диал. словаря. – М., 1968. – С. 93—130.
Ганудель – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. – Т. I: Назви страв, посуду і кух. начиння. – Пряшів, 1981. – 212 с.
ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1977. – 232 с.
Геров – Геров Н. Речник на българския език. – София, 1975–1978. – Ч. 1–6.
Гнатюк – Гнатюк В. Словарець угорсько-русских місцевих виразів // Етнографічний збірник НТШ. – Т. IV. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. – Т. II. – Львів, 1898. – С. 234–251.
Гол. – Дзендзелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
Гр. – Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1958–1959. – Т. 1–4.
ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1986. – Т. 7. – 303 с.
Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т. I—IV.
Дэжэ-1 – Дэжэ Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ). – Дебрецен, 1985. – 525 с.
Дэжэ-2 – Дэжэ Л. Деловая письменность русинов в XVII—XVIII веках: Словарь, анализ, тексты. – Ниредьгаза, 1996. – 336 с.
Дзендзелівський 1995 – Дзендзелівський Й.О. Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області // Наукові записки Ужгородського університету: Діалектолог. зб. – Львів, 1955. – Т. 14. – С. 81–139.

- Дзєндзелівський 1969* – Дзєндзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – К., 1969. – 212 с.
- ДзЛАЗ* – Дзєндзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України). – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I–III.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2006. – Т. 1–5.
- Жел.* – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1885–1886. – 1121 с.
- Ж.,П.* – Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 180 с.
- Зиз.* – «Лексис» Лаврентія Зизанія // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і втуп. ст. В.В.Німчука. – К., 1964. – С. 23–89.
- КДА* – Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачова В.В. Карпатский диалектологический атлас. – М., 1967. – 271 с.+ 212 лингв. карт.
- Керча* – Керча Р. Словник русинсько-руський: У 2 т. – Ужгород, 2007. – Т. 1–2.
- Кобів* – Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. – К., 2004. – 800 с.
- КСУ* – Сірка Й, Муличак Ю., Баушенко А. Короткий словник говірки села Ублі. – Зіген; Пряшів, 1999. – 64 с.
- КЭС* – Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 1975. – 543 с.
- Лиз.* – Лизанец П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые связи. – Будапешт, 1976. – 683 с.
- Лис.* – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 260 с.
- ЛЧерк.* – Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. – К., 1958. – Вип. 6. – С. 5–21.
- МРС* – Македонско-русский словарь / Сост. Д.Толовски и В.М.Иллич-Свитыч. – М., 1963. – 576 с.
- Негр.* – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів, 2008. – 224 с.
- Никончук* – Никончук Н.В. Из лексики полесского села Листвин // Лексика Полесья: Матер. для полесского диалектного словаря. – М., 1968. – С. 79–92.
- Німчук 1992* – Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К., 1992. – 416 с.
- НП* – Няговские поучения / Факсимил. воспроизвед. текста по изд. А.Л.Петрова. – Ниредьхаза, 2006. – 226 с.
- Н.,Т.* – Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. – М., 2001. – 232 с.
- Он.* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К., 1984. – Ч. I–II.
- П.,Г.* – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської обл.). – Ужгород, 2005. – 266 с.
- Пиртей* – Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника. – Івано-Франківськ, 1986. – 345 с.
- Подв.* – Подвысоцкий А. Словарь архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. – СПб., 1885. – 197 с.
- Поп* – Поп Д. Русинсько-українсько-руський і русско-українсько-русинський словарь. – Ужгород, 2007. – 312 с.
- Пр.* – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М., 1959. – 1284 с.
- ПУС* – Польсько-український словник: У 2 т., 3 ч. – К., 1958–1960. – Т. I–II.
- СБГ* – Словник буковинських говірок. – Чернівці. – 688 с.
- СБГПЗБ* – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – Т. 1–5.
- СГРС* – Словарь говоров русского Севера. – Т. 3 (Г–Ж). – 393 с.
- СДРЯ* – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – М., 1988 [и след.]. – Т. I [и след.].
- Семен.* – Семенович А. Об особенностях угрорусского говора // Сборник статей по славяноведению, составлен и издан учениками В.И.Ламанского. – СПб., 1883. – С. 212–237.
- Сиз.* – Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
- СлРЯ 11-17* – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1975 [и след.]. – Вып. 1 [и след.].
- СлШ* – Словник мови Т.Г.Шевченка: В 2 т. – К., 1964. – Т. 1–2.
- Срез.* – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: В 3 т. – СПб., 1893–1912. – Т. I–III.
- СРНГ* – Словарь русских народных говоров. – М.; Л., 1965 [и след.]. – Вып. 1 [и след.].
- ССГ* – Словник українських східнословобожанських говірок / Укл. К.Глуховцева, В.Лєснова, І.Ніколаєнко та ін. – Луганськ, 2002. – 234 с.

- ССк.* – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород, 2007. – 480 с.
- ССУМ* – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. – К., 1997–1998. – Т. I–II.
- СУМ* – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
- СУМ 16–17* – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2008. – Вип. 1–14.
- ТМат.* – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. / Підгот. до вид. В.В.Німчук та Г.І.Лиса. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1–2.
- Толстой* – Толстой Н.И. Сербскохорватско-русский словарь. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 1970. – 736 с.
- ТСл.* – Историчний словник українського язика / За ред. Є.Тимченка. – Х.; К., 1930–1932. – Т. I. – XXIV, 947 с.
- ТСБМ* – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т., 6 кн. – Мінск, 1977–1984. – Т. 1–5.
- Трубачев* – Трубацев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках: (этимология и опыт групповой реконструкции). – М., 1966. – 416 с.
- Тур.* – Тураўскі слоўнік: У 5 т. – Мінск, 1982. – Т. 1. – 255 с.
- УРЕ* – Українська Радянська Енциклопедія: У 17 т. – К., 1959–1965.
- Фасм.* – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М., 1986–1987. – Т. I–IV.
- Цыг.* – Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1989. – 512 с.
- Чаб.* – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці: У 4 т. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
- Черн.* – Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – 3-е изд., стереотип. – М., 1999. – Т. I–II.
- Чоп.* – Чопей Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883. – XLVI, 440 с.
- Шило* – Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. – Львів; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
- Шух.* – Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – Т. I. – 320 с.
- ЭСБМ* – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У.Мартынаў. – Мінск, 1978 [і наст.]. – Т. 1 [і наст.].
- ЭСРЯ* – Этимологический словарь русского языка / Под руков. и ред. Н.М.Шанского. – М., 1963 [и след.]. – Вып. I [и след.].
- ЭССЯ* – Этимологический словарь славянских языков: Праслов. лекс. фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М., 1974 [и след.]. – Вып. I [и след.].
- Br.* – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1970. – 806 s.
- ESSJ* – Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova gramatická a zájmena / Sest. F.Kopečný, V. Šaur, V.Polák. – Praha, 1980. – Sv. 2. – 784 s.
- Jan.* – Janów J. Słownik huculski / Oprac. i przygotował do druku J.Rieger. – Kraków, 2001. – XXX, 306 s.
- Kopečný* – Kopečný F. Základní vsešlovanská slovní zásoba / Spolupracovali E.Havlova, H.Pleváčová, A.Máte. – Praha, 1981. – 482 s.
- Kotnik* – Kotnik J. Slovensko-ruski slovar. – Ljubljana, 1950. – 735 s.
- Machek* – Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha, 1954. – 367 s.
- Malina* – Malina I. Slovník nářečí mystického. – Praha, 1946. – 165 s.
- MES* – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – 2-e, oprav. a dopl. vyd. – Praha, 1968. – 867 s.
- Pretnar* – Pretnar J. Rusko-slovenski slovar. – Ljubljana, 1964. – 997 s.
- Rud.* – Rudnyčyj J.B. An etymological Dictionary of the Ukrainian Language. – Winnipeg, 1972. – Vol. I. – LXXXV, 968 p.
- Skok* – Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb, 1971–1974. – Knj. 1–4.
- Ślaw.* – Ślawski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952 [i nast.]. – Т. I [i nast.].
- SSJ* – Slovník slovenského jazyka. – Bratislava, 1959–1968. – I–VI d.
- Stud.* – Лексичні матеріали з Галичини І.Зілінського // Studia nad dialektologią ukraińską i polską / Oprac. i przyg. do druku M.Karaś. – Krakow; Warszawa, 1975. – 239 s.
- Tráv.* – Trávníček F. Slovník jazyka českého. – 4 vyd. – Praha, 1952. – 1803 s.
- Zeman* – Zeman H. Słownik górnołużycko-polski. – Warszawa, 1967. – 680 s.

This publication is the result of the project implementation: *Retrofitting and Extension of the Center of Excellence for Linguaculturology, Translation and Interpreting* supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.